

ПАВЛОВ В. Г.,

кандидат юридичних наук,
суддя
(Новозаводський районний суд
м. Чернігова)

СТОМАТОВ Е. Г.,

кандидат юридичних наук, доцент,
суддя
(Комунарський районний суд
м. Запоріжжя)

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.87>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВОЇ НАУКИ

Стаття присвячена аналізу методологічних проблем кримінально-правової науки. Розглядається поняття і сутність методології як філософської та наукової категорії. Наголошено на тому, що в філософії методологія розуміється як вчення про науковий метод або як система методів та принципів, на основі яких базується наукове дослідження. Підкреслюється, що методологія кримінального права являє собою систему принципів та способів організації, побудови та здійснення пізнавальної юридичної діяльності в кримінально-правовій сфері.

Методологія сучасної кримінально-правової науки є складною і багатоплановою системою, якою охоплюються, зокрема, проблеми структури наукового знання в кримінальному праві та наукових теорій; закони виникнення, функціонування та зміни наукових правових теорій та доктрин у кримінальному праві; поняттєвий каркас кримінального права; аналіз мови кримінального права. Акцентовано увагу на поширеному розподілі методів на філософські, загальнонаукові та спеціально наукові. В статті йдеться про те, що за радянських часів єдино вірним методом всіх наук офіційно був діалектичний матеріалізм, який слугував ідеологічним обґрунтуванням тогочасної політичної системи. Підкреслено, що багато українських вчених донині вважають саме діалектику універсальним та безальтернативним методом кримінально-правової науки. Водночас набуває поширення більш обережне ставлення до діалектики, коли вона розглядається лише як один з можливих методів юридичних наук загалом та кримінального права зокрема. Наголошено на тому, що чимало українських науковців замість діалектики в сфері кримінально-правових досліджень використовують загальнонаукові та спеціальнонаукові методи, серед яких найбільш поширені системний, догматичний, герменевтичний, історико-правовий та порівняльно-правовий. В статті проаналізовані також альтернативні діалектичні методологічні концепції в українській кримінально-правовій науці, зокрема, соціальний натуралізму (О. Костенко) та правовий прагматизм (С. Багіров, А. Музика).

Ключові слова: *методи, методологія, діалектика, системний, догматичний, герменевтичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, кримінальне право, наука кримінального права.*

Pavlov V. H., Stomatov E. H. Some issues of methodology of criminal law science

The article is devoted to the analysis of methodological problems of criminal law science. The author examines the concept and essence of methodology as a philosophical and scientific category. It is emphasized that in philosophy methodology is understood as the doctrine of the scientific method or as a system of methods and principles on which scientific research is based on. It is emphasized that the methodology of criminal law is a system of principles and methods of organization, construction and implementation of cognitive legal activities in the criminal law area.

The methodology of modern criminal law science is a complex and multifaceted system which covers, in particular, the problems of the structure of scientific knowledge in criminal law and scientific theories; the laws of emergence, functioning and change of scientific legal theories and doctrines in criminal law; the conceptual framework of criminal law; and the analysis of the language of criminal law.

The author emphasizes the widespread division of methods into philosophical, general scientific, and special scientific ones. The article argues that in Soviet times, the only true method of all sciences was officially dialectical materialism, which served as an ideological justification for the political system of the time. The author emphasizes that many Ukrainian scholars still consider dialectics to be the universal and non-alternative method of criminal law science.

At the same time, a more cautious attitude to dialectics is becoming widespread, when it is considered only as one of the possible methods of legal sciences in general and criminal law in particular. It is emphasized that many Ukrainian scholars use general scientific and special scientific methods instead of dialectics in the field of criminal law research, among which the most common are systematic, dogmatic, hermeneutical, historical and legal, and comparative legal methods. The article also analyzes the methodological concepts in Ukrainian criminal law science which are alternative to dialectics, in particular, social naturalism (O. Kostenko) and legal pragmatism (S. Bagirov, A. Muzyka).

Key words: *methods, methodology, dialectic, systemic, dogmatic, hermeneutic, historical and legal, comparative legal, criminal law, science of criminal law.*

Постановка проблеми. Важливою теоретичною проблемою будь-якої юридичної науки є її методологія, яка дозволяє на належному рівні здійснювати дослідження відповідних питань в межах свого предмета, а також осмислювати та інтерпретувати їх результати. Це стосується і кримінально-правової науки. Відсутність у науці кримінального права належної та цілісної методологічної бази проведених досліджень безпосередньо позначається на оцінці якості кримінального закону та діяльності законодавця у цій галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти цієї проблематики аналізували багато вчених-правників (П. Рабінович, В. Костицький, М. Кельман, О. Скакун, Л. Петрова та ін.). Питання методології кримінально-правової науки досліджувала ціла низка українських вчених, зокрема, Г. Гребеньков, Є. Назимко, М. Панов, О. Рябчинська, П. Сердюк, О. Харитоновна. Більшість питань методології мають дискусійний характер та неоднозначно розуміються в науці, а тому розгляд цих проблем видається досить актуальним.

Метою статті є аналіз сутності методології та методів кримінально-правової науки, а також дослідження найбільш складних та дискусійних методологічних проблем в цій сфері. Сучасні філософи під методологією розуміють вчення про методи пізнання й перетворення буття людини й світу та діяльність, в ході якої відбувається використання цих методів для вирішення теоретичних і практичних проблем. В теоретичній діяльності методологія – це евристичний інструмент, що дозволяє робити відкриття і досягати нового знання. Вона

являє собою систему методів, способів, прийомів, їх певну послідовність, схему, яка прийнята у розробці наукового дослідження. Методологія науки може бути загально-науковою і конкретно-науковою. Загально-наукова методологія прагне з'ясувати загальні механізми формування і отримання знання, тому всяке наукове дослідження має враховувати вимоги загальної методології. Конкретно-наукова методологія ґрунтується на засадах конкретних, спеціальних наук, особливостях пізнання конкретних явищ і пов'язана зі спеціальними методами дослідження [1, с. 228-229].

Схожі визначення дають й інші вчені. Наприклад, І. Добронравова пише про методологію науки як про «учення про науковий метод пізнання або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження та здійснюється вибір засобів, прийомів і методів пізнання» [2, с. 30]. Класифікація методів наукового пізнання здійснюється відповідно до ступеня загальності та сферою застосування і включає загально філософські; загальнонаукові; спеціально-наукові; дисциплінарні та міждисциплінарні. Залежності від ролі і місця у процесі наукового пізнання розрізняють формальні (методи формальної та математичної логіки) і змістовні (філософські, загальнонаукові, спеціальнонаукові) методи, а також емпіричні й теоретичні, фундаментальні та прикладні, методи дослідження та методи викладення результатів. До універсальних або майже універсальних методів пізнання належать, зокрема, діалектичний, феноменологічний, трансцендентальний та інші [2, с. 31-32].

Відомий вчений-правознавець М. Костицький бачить співвідношення понять «методологія», «методика» і «метод» наступним чином: «Методологія – це вчення, цілісна теорія з поняттями й категоріями, світогляд, через призму яких і здійснюється пізнання з допомогою методів у відповідності з технологією їх застосування – методикою» [3, с.4]. Українські вчені в галузі кримінального права Г. Гребеньков та Є. Назимко визначають поняття «методологія» як вчення про метод наукового пізнання і практичного перетворення дійсності, а метод – це сукупність засобів і прийомів дослідження. Найважливішим завданням методології вони вбачають вивчення закономірностей розвитку засобів і прийомів дослідження, їх взаємного впливу, диференціації та субординації [4, с.22-25]. За ступенем спільності і сферою дії всі методи згадані вчені поділяють на чотири групи: 1) філософські (зокрема, діалектичний, феноменологічний, герменевтичний); 2) загальнонаукові (системний, порівняльний, історичний); 3) спеціальнонаукові; 4) дисциплінарні [4, с.24].

Тривалий час єдиною філософською теорією, методом та методологією наукового пізнання в цілому та юридичних наук зокрема проголошувалась матеріалістична діалектика в єдності її принципів, законів та категорій. Сутність діалектичного методу полягає, по-перше, в його спрямованості на розуміння того чи іншого явища природи, суспільства, культури в єдності його протилежних характеристик, і, по-друге, в баченні будь-якого явища як процесуального-мінливого, що розвивається внаслідок його внутрішньої суперечливості. Основним принципом суб'єктивної діалектики в марксизмі виступає єдність діалектики, логіки і теорії пізнання [5, с.160]. Важливими у цьому зв'язку є міркування О. Дзьобаня про те, що «жодна філософська система не надає в чистому виді методологічних принципів будь-якого ступеня спільності, ґрунтуючись на яких можна єдиним чином побудувати конкретно-наукову теорію» [6, с.424]. Окрім того, конкретизація філософських принципів і законів відповідно до конкретно-наукової теорії припускають певний рівень розвитку цієї теорії, тобто наявність конкретних методологічних принципів та методологічного обґрунтування. Таким чином, як підкреслює цей науковець, зазвичай філософська методологія, філософське обґрунтування теорії йдуть «услід за розвитком теорії» [6, с.424].

За часів СРСР методологія марксизму та діалектичного матеріалізму як його основного підходу передбачала дослідження правових явищ у всій їхній багатогранності та суперечливості. Діалектичний матеріалізм, який становив методологічний базис марксистсько-ленінської теорії кримінального права, вимагав вивчення злочину та покарання з позицій вчення про соціально-економічні формації, що задають формат соціального контексту, на тлі якого зазначені явища мають пізнаватись. Наголошувалось на тому, що вивчення кримінального права суто у формально-логічних рамках та у відриві від протистояння класів

у соціумі неспроможне розкрити справжньої природи кримінально-правових феноменів та інститутів, причин їх трансформації та законів розвитку на різних етапах становлення класового суспільства. Цікавою в цьому контексті є думка М.Кельмана, який підкреслює, що слідування марксистській ідеології в радянський період було переважно декларативним, а «професіональний зміст дослідницьких праць, особливо присвячених традиційній юридичній проблематиці, будувався радше на усталених правових уявленнях, що походять ще від римського права, класичної юридичної догми. Отже, змістовні результати радянського позитивного правознавства далеко не завжди однозначно співвідносились з марксистськими методологічними «проголошеннями» [7, с. 39]. Це означає, що фактично в радянській правовій науці, включаючи кримінально-правову доктрину, матеріалістична діалектика радше проголошувалась, ніж реально застосовувалась.

Водночас, не дивлячись на суттєві зміни в суспільних науках та крах марксистсько-ленінської ідеології, чимало українських вчених і досі в питаннях методології спираються на ідеї діалектичного матеріалізму. Наприклад, О. Скакун вважає загальним методом всіх суспільних наук метод філософської діалектики (матеріалістичної та ідеалістичної), який ґрунтується на загальних закономірних зв'язках розвитку буття і свідомості [8, с.13]. Схожого підходу дотримуються й інші теоретики права, на думку яких діалектика – це загальнонауковий метод пізнання, який розробляється філософією [9, с.13]. М. Кравчук наполягає на використанні і подальшому розвитку в юридичних дослідженнях саме діалектичного методу [10 с.116]. Відомий теоретик права П. Рабінович до методології відносить дослідницькі концептуальні підходи, дослідницькі методи та способи (прийоми) дослідження [11, с.234]. На думку цього вченого, у наукових дослідженнях юристів провідну роль відіграє діалектичний підхід, а у практичній юридичній діяльності значно частіше використовується, навпаки, підхід метафізичний [11, с.236]. Л. Петрова ще у 1998 р. підкреслювала, що «сьогодні вже майже ніхто з правників не ризикне відверто визнати методологічним підґрунтям юридичної науки діалектичний і історичний матеріалізм» [12, с.1].

Українські дослідниці філософії права О. Балинська та В. Яценко вважають, що в філософії були розроблені і запропоновані до використання два найбільш загальні підходи осягнення дійсності – змістовий та формально-логічний. Змістовий отримав назву діалектики, а формально-логічний – метафізики. Розгляд цих двох всезагальних принципів пізнання свідчить про те, що вони не є абсолютними антиподами, а метафізичний підхід є окремим випадком діалектики, особливо тоді, коли йдеться про окремі казуси у праві. На їхню думку, такий підхід, на відміну від діалектико-матеріалістичного підходу радянського періоду, відкриває можливість повнішого використання діалектичного методу як основної методологічної парадигми правових досліджень [13, с.262]. Як видається, ці вчені суттєво перебільшують роль і можливості використання діалектики в юридичних науках, нехтуючи будь-якими іншими напрямками філософської думки.

Характерно, що дискусії із питань методологічних засад кримінального права розгорнулися в європейській науці ще в XIX ст. При цьому одні вчені вважали, що кримінальне право як наука не має права на існування - вона повинна «втратити» юридичний характер і розчинитись у соціології. Інші наполягали на тому, щоб кримінально-правова наука залишалася суто юридичною, займаючись правовими конструкціями, вивчала злочин та покарання як абстрактні юридичні поняття. Прибічники цієї позиції пропонували «усунути» з кримінально-правової теорії антропологічний і соціологічний матеріал як такий, що не входить у сферу права, але водночас вважали за необхідне враховувати висновки зазначених наук. Зрештою, треті вимагали, аби наука кримінального права, залишаючись абсолютно самостійною галуззю юридичної науки, розширила свої межі, не замикалася на суто догматичному аналізі злочину та покарання, а досліджувала соціально-біологічну основу злочинності загалом.

Що стосується методології власне кримінального права, то під нею розуміють, зокрема, вчення про методи пізнання та про систему інтерпретації методів, притаманних предмету пізнання [14, с.45]. На думку Ю. Коломієць, під методологією науки кримінального

права слід розуміти обумовлену філософсько-світоглядним підходом систему загальнонаукових, групових, спеціальних та міждисциплінарних методів наукового пізнання форми та змісту кримінально-правових інститутів як специфічних суспільних явищ, що адекватно відображають діалектичний розвиток сучасного суспільства. При цьому авторка нарікає на те, що «в умовах становлення незалежності України методологія, розроблена радянськими вченими, яка була добре злагодженим механізмом, була зруйнована. Багато її складових компонентів були результатом глибоких наукових досліджень, але виявилися забутими лише тому, що в них міститься згадка про комуністичне чи соціалістичне суспільство» [15, с.8-9]. Проте навряд чи такі дорікання є обґрунтованими, зважаючи на декларативну поширеність матеріалістичної діалектики серед сучасних українських правників. Наприклад, В. Тацій зазначає, що «діалектичний закон про загальний універсальний зв'язок дає можливість розглядати кримінальне право не як самостійне, не пов'язане ні з чим явище, а простежити його численні зв'язки із соціальними процесами, сутністю держави, співвідношенням з іншими галузями права» [16, с. 23]. До основних методів науки кримінального права вчений зарахував філософський, або діалектичний, метод пізнання; юридичний, або догматичний, метод; соціологічний метод; метод системного аналізу; метод порівняльного правознавства, або компаративістський метод, і, нарешті, історичний, або генетичний, метод дослідження. М. Панов під методологією науки (в тому числі й кримінального права) розуміє систему методів, прийомів і засобів наукового пізнання предмета цієї науки, які у такій якості являють собою комплекс раціональних шляхів, засобів і форм руху мислення від незнання до знання, від припущення до істини, від конкретного до абстрактного, від одиничного до узагальненого, від явища до сутності [17, с.5]. Науковець наголошує на тому, що в теорії кримінального права до методів відносять загальнонаукові, розроблені (на рівні загального) головним чином в філософії і в теорії пізнання: діалектичний, системний (системно-структурний), формально-логічний (догматичний, соціологічний, історичний (історично-правовий), порівняльний (порівняльно-правовий) методи та ін. Цей вчений підкреслює, що наука кримінального права не створює своєї «самостійної» методології, а розробляє її основи з урахуванням змісту загальнонаукових (філософських) методів і особливостей об'єкта дослідження даної науки [17, с.6-7].

Водночас реальне використання діалектики в кримінальному праві є доволі обмеженим і часто має переважно декларативний характер. Тим більше немає підстав вважати діалектику універсальним або єдином вірним методом. Сучасні українські філософи зазначають, що «гегелівська та марксістсько-енгельсівська діалектика є квазінауковими теоретичними системами, які не відбивають скільки-небудь конкретно й адекватно реальних процесів, що відбуваються в дійсності. Завдяки метафоричності, багатозначності та розмитості понять вона може «пояснити» усе що завгодно, хоча насправді не пояснює нічого [18, с.70]. Критики відзначають, що універсальність законів діалектики є джерелом слабкості діалектичного матеріалізму, оскільки загальність діалектики досягається ціною суттєвої розпливчастості її положень, через що її корисність є вельми сумнівною.

Чимало сучасних науковців відходять від абсолютизації діалектики або не використовують її взагалі. Так, не заперечуючи проти використання діалектики в кримінальному праві, О. Рябчинська висловлюється за те, що до діалектики як нібито універсального методу наукового пізнання слід ставитися обачніше [19, с. 159]. На думку ж С. Хилюк, методологія науки кримінального права має тричленну структуру, включає філософський (фундаментальний), загальнонауковий та конкретно-науковий рівень. Дослідниця звертає увагу на те, що в науці декларативно без належної аргументації абсолютизується роль діалектичного методу, нагромадність можливостей інших філософських підходів до розуміння та пізнання кримінального права практично не обговорюється [20, с.8-9]. Не згадує діалектику як метод і М. Хавронюк, який зводить методологію до системи загальнонаукових і спеціально-наукових методів, що забезпечили об'єктивний аналіз досліджуваного предмету [21, с.11]. З. Загинеї при дослідженні герменевтики кримінального закону вказує на використання цілого спектру методів, серед яких зазначає закони діалектики, зокрема, закон переходу кількісних змін у якісні та

філософсько-правові методи (діалектичний метод сходження від абстрактного до конкретного і, навпаки, від конкретного до абстрактного). Діалектичний метод в цілому ця вчена застосувала для дослідження тексту кримінального закону України у розвитку та взаємозв'язку, а також формулюванні висновків і пропозицій [22, с.6, 13]. Характерно, що в деяких сучасних підручниках з кримінального права про методологію науки не йдеться взагалі [23, с. 11].

Важливо наголосити на тому, що останнім часом лунають голоси прихильників альтернативних діалектиці методологічних підходів в правових науках взагалі та в кримінальному праві зокрема. Ключовими з сучасних теорій праворозуміння є феноменологія, герменевтика, синергетика, постмодернізм. В. Лисий зазначає, що сьогодні є ціла низка філософій і кожна з них має свій метод «філософування» («свій методологічний інструментарій»). В сучасних умовах діалектика є одним із ключових філософських методів поряд із герменевтичним, аналітичним та феноменологічним [24, с.21-26]. Окремі українські вчені ставлять питання щодо можливостей використання в сучасних правових дослідженнях деяких ідей філософії постмодернізму [25, с.10].

Заслужують на увагу міркування О. Харитонової про те, що існує необхідність у методологічному відношенні відрегулювати «мости», міжрівневі зв'язки між світоглядною, «філософською» основою кримінального права, тобто тією площиною, де кримінальне право розвивається в його ідеально-природному, і тим рівнем сучасного позитивного кримінального права, що передбачає аналіз певних «технічних» рішень, запропонованих політичними елітами. У цьому сенсі одним із найважливіших методологічних завдань сучасної науки кримінального права ця дослідниця вважає забезпечення функціонування кримінально-правової системи виключно в правовому ключі на основі принципів права, вищих ціннісних засад, які поряд із встановленими законодавцем приписами діють безпосередньо, регулюючи правову реакцію держави на злочин [26, с.90].

В методологічному аспекті доволі оригінальною є концепція соціального натуралізму О. Костенка, який вважає його методологією всіх юридичних наук, включаючи й кримінальне право. Квінтесенція соціального натуралізму в тому, що право розуміється як соціальна форма законів природи, при цьому ключові проблеми кримінального права слід вирішувати шляхом узгодження юридичних норм, включаючи кримінальне законодавство, із законами природи [27]. Однак ідеї О. Костенка все ще не набули поширення серед українських вчених, можливо через складнощі демонстрації утилітарних можливостей згаданої концепції вирішувати конкретні кримінально-правові питання.

Нетривіальними є погляди на методологію кримінального права П. Сердюка. Він підкреслює, що дослідники замість діалектичного методу фактично використовують техніку логічного аргументу [28, с.25]. Цей науковець погоджується із фактичним домінуванням в кримінально-правових дослідженнях саме метафізичного методу, що обумовлене самою природою кримінального оправа як замкненої нормативної системи приписів та орієнтацію на правозастосування. П. Сердюк наголошує на тому, що фактично домінуючим методом в правових дослідженнях був і залишається саме догматичний [28, с.33].

Цікавими в питаннях методології є міркування А. Музики та С. Багірова, які пропонують використовувати в кримінальному праві взагалі та при дослідженні причинності зокрема метод правового прагматизму. Цей метод утворюється на стику філософії і права та належить до методологічного інструментарію міждисциплінарного характеру. Зокрема, автори із застосуванням згаданого методу пропонують аналізувати практичні наслідки тих або інших теорій (концепцій) [29, с.15]. Водночас самі вчені визначають, що використовували правовий прагматизм в своєму дослідженні каузальності, покладаючись більшою мірою на інтуїтивне сприйняття його корисності [29, с.28-29].

Висновки. Проведений в статті аналіз дозволяє зробити наступні висновки. Під методологією в філософії розуміють переважно вчення про науковий метод або систему методів та принципів, на основі яких базується наукове дослідження. Методологія власне кримінального права являє собою систему принципів та способів організації, побудови та здійснення теоретико-пізнавальної юридичної діяльності в галузі дослідження злочину та покарання.

Методологія сучасної кримінально-правової науки є складною і багатоплановою системою (комплексом), якою охоплюються, зокрема, проблеми структури наукового знання в кримінальному праві та наукових теорій (конструкцій); закони виникнення, функціонування та зміни наукових правових теорій та доктрин у кримінальному праві; поняттєвий каркас кримінального права; структура та операційний склад методів дослідження, що застосовуються у кримінальному праві; аналіз мови кримінального права.

За радянських часів єдиною вірною методом всіх наук офіційно був діалектичний матеріалізм, який слугував ідеологічним обґрунтуванням тогочасної політичної системи. Чимало українських вчених, всупереч скепсису сучасних філософів щодо неї, вважають діалектику по суті універсальним та безальтернативним методом кримінально-правової науки, відокремлюючись від будь-яких альтернатив. Водночас набуває поширення більш виважене та обережне ставлення до діалектики, коли вона розглядається лише як один з можливих методів юридичних наук. Нерідко під діалектикою розуміють просто розгляд правових явищ у їхньому розвитку, взаємодії з іншими, що не має прямого стосунку до діалектики. Акцент на суперечностях, боротьбі протилежностей та інші закони діалектики навряд чи можуть допомогти при аналізі кримінально-правових реалій і переважно просто декларуються в дослідженнях. Саме через це багато українських вчених замість діалектики використовують лише загально та спеціально наукові методи. Реально в кримінально-правовій науці найчастіше використовуються такі методи, як системний, догматичний, соціологічний, історико-правовий, порівняльно-правовий та деякі інші. Останнім часом набуває поширення герменевтичний метод тлумачення кримінального законодавства. Методологічними альтернативами діалектиці в українській кримінально-правовій науці є соціальний натуралізм О.Костенка та правовий прагматизм С. Багірова і А. Музики. Критично оцінює можливість діалектики також П. Сердюк, який вважає, що у кримінальному праві панують метафізичний та догматичний методи.

Список використаних джерел:

1. Філософія науки і культури: словник. За редакцією Н. Хамітова. Київ: КНТ, 2024. 437 с.
2. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб.; за ред. І.С. Добронравова, О. В. Руденко. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2018. 607 с.
3. Костицький В.М. Деякі питання методології юридичної науки. *Вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С.3-11.
4. Гребеньков Г.В., Назимко Є.С. Методологія кримінально-правових досліджень: науково-практичний посібник. Донецьк: «Цифрова типографія», 2012. 202 с.
5. Філософський енциклопедичний словник /В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Ін-т філософії ім. Г.Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с.
6. Дзьобань О.П. Філософія науки: підручник. Київ; Одеса: Фенікс, 2024. 516 с.
7. Кельман М. Методологічні засади юридичної науки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. Львів. 2020. Т.7 № 1. С.37-42.
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. 4 вид., стереот. Підручник. Київ: Алерта, 2021. 528 с.
9. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник; ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. 2-ге вид., переробл. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
10. Кравчук М. Сучасна методологія пізнання юриспруденції. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 12. С.114-117.
11. Рабінович П.М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
12. Петрова Л.В. Фундаментальні проблеми методології права (філософсько-правовий дискурс): автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 1998. 35 с.
13. Балинська О.М., Яценко В.А. Принципи діалектики та метафізики (формальної логіки) у праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Львів. 2017. С. 259-268.

14. Актуальні проблеми кримінального права: навч. посібник / Попович В.М., Трачук П.А., Андрушко А.В., Логін С.В. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 256 с.
15. Коломієц Ю.Ю. Методологія науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. Харків. 2016. № 1(6). С. 1-9.
16. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник. За ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна . 6-те вид., перероб. і доп. Х.: Право. 2020. 584 с.
17. Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. Харків. 2017. № 2(9) С. 1-41.
18. Сепетий Д.П. Діалектика versus метафізика: переоцінка дилеми. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. Запоріжжя. 2006. Вип. 24. С.168-184.
19. Рябчинська О.П. Методологія досліджень проблем кримінального права: постановка проблеми. *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 157-163.
20. Хилюк С.В. Розвиток науки кримінального права України після встановлення її державної незалежності (питання особливої частини): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2008. 18 с.
21. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008. 42 с.
22. Загиней З.А. Герменевтика кримінального закону України: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. 39 с.
23. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник. За заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
24. Лисий В. Діалектика і методи наукового пізнання. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія філософія*. Львів. 2010. Вип. 13. С.20-28.
25. Слюсаренко О.Л. Праворозуміння в епоху постмодерну. *Юридична наука*. Київ. 2011. №2. С. 7-12.
26. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перпективи: монографія/ Ю.В. Баулін, М.В. Бромєнський, В.В. Голіна та інш., під заг. ред. Академіка НАПрН України Ю.В. Бауліна. К.: ВАІТЕ, 2015. 688 с.
27. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу: Монографія. Київ: Атіка, 2008. 352 с.
28. Сердюк П.П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права: монографія. Запоріжжя: Акцент Інвест -Трейд, 2012. 800 с.
29. Музика А.А., Багіров С.Р. Каузальність і кримінальний закон в аспекті правового прагматизму: монографія. Київ: Паливода, 2023. 144 с.

